

Jaczynowska, Maria

"Principat Awgusta : proischożdienije i socjalnaja suszcznost", N. A. Maszkin, Moskwa-Leningrad 1949 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 43/3-4, 571-578

1952

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

R E C E N Z J E

N. A. Maszkina: *Principat Awgusta. Proischożdienije i socjalnaja suszcznost'* Izdatielstwo Akademii Nauk SSSR. Moskwa Leningrad 1949, s. 686, nrb. 2, tabl. X.

Praca N. A. Maszkina o pryncypacie Augusta była już recenzowana zarówno w Związku Radzieckim jak i u nas.¹ Wnosi ona jednak tyle nowego i ciekawego materiału, że dotychczasowe omówienia nie mogły wyczerpać jej bogatej problematyki.

Okres przejścia od republiki rzymskiej do cesarstwa posiada wyjątkowo obszerną literaturę. Historycy burżuazyjni zajmowali się już od dawna schyłkiem republiki i początkami pryncypatu. Opracowania ich cechuje jednak zasadnicza jednostronność: cała uwaga historyka skupiała się głównie na „wielkich jednostkach“ tego okresu, a więc przede wszystkim na osobach Cezara i Augusta. Każda epoka i każde ugrupowanie społeczne inaczej oceniało te postacie w zależności od własnych stosunków i poglądów. Wyjątkowo wyraźnie występuje tutaj wpływ środowiska i ideologii historyka na ujmowanie opisywanych przez niego choćby nawet bardzo odległych wypadków. Brutus był bohaterem Rewolucji Francuskiej, Cezar — Drugiego Cesarstwa. Podobnie ciągłym zmianom ulegała opinia historyków o roli i znaczeniu Cicerona, Pompejusza i innych czołowych postaci tego okresu. W dużej mierze w związku z modernizowaniem owych postaci całą prawie literaturę historyczną dotyczącą omawianego okresu cechuje przecenianie roli tych jednostek, odrywanie ich działalności od całości życia społecznego tego okresu, brak zwrócenia uwagi na gospodarcze uwarunkowanie walk społecznych i politycznych tej doby, a co za tym idzie, zatarcie specyfiki rozwoju społeczno-politycznego Rzymu, państwa, w którym szczytowy punkt rozwoju osiągnął niewolniczy sposób produkcji. Nawet te prace, które spełniały nowatorską rolę — wprowadzając dokładniejsze badania zagadnień społecznych, ustawiały je w sposób błędny dopatrując się np. w omawianej epoce rewolucji społecznej.²

Badania historyków marksistów prowadzone przede wszystkim w Związku Radzieckim nawiązywały niejednokrotnie do tak podstawowego zagadnienia jak powstanie pryncypatu. Brak jednak było dotychczas większej pracy monograficznej dającej wnikliwy a jednocześnie syntetyczny obraz epoki. Tę dotkliwą lukę zdołała zapełnić praca zasłużonego badacza historii Rzymu, prof. N. A. Maszkina.

¹ Por. Recenzje: *Wiestnik drewniej istorii* 1950, 2, s. 140—145 (S. I. K o w a l e w). *Kwartalnik Historyczny*, 1951, s. 152—155. (R. K a m i e n i k).

² Np. R. S y m e: *Roman Revolution*, Oxford 1939.

Swoją obszerną książkę o pryncypacie Augusta podzielił Autor na 3 zasadnicze części: Wstęp I. Geneza pryncypatu. Wojny domowe po śmierci Cezara i II. Pryncypat Augusta. Forma polityczna, istota społeczna.

Wstęp (s. 9—110) ma u Maszkińa bardzo duże znaczenie, wyjaśnia bowiem podstawowe problemy schyłku republiki i daje obraz powstawania rzymskiego cezaryzmu.

Autor przeprowadza ciekawą analizę społecznych podstaw i charakteru stronnictwa optymatów i popularów. Wbrew zdaniom historyków burżuazyjnych (G e l z e r, S y m e), jakoby nie było żadnych zasadniczych różnic między tymi stronnictwami, a walki tego okresu były tylko wynikiem rywalizacji wybitnych jednostek (s. 11) — Maszkiń stwierdza, że chociaż optymaci i popularzy tak samo wyrażali interesy panującej klasy właścicieli niewolników, to jednak były między nimi znaczne różnice. Stronnictwa te miały inną bazę społeczną, przy czym oparciem dla optymatów był senat, a dla popularów — *comitia tributa*, których nastawienie zależało od bardzo wielu okoliczności (s. 12, 13). Autor analizuje dalej stosunkową słabość ruchu demokratycznego w Rzymie, która umożliwiła w następstwie powstanie cezaryzmu. Opisując wypadki lat 70 — 44 p.n.e. Maszkiń bada przede wszystkim ich społeczne przyczyny.

Najciekawszym zagadnieniem „Wstępu“ jest problem genezy rzymskiego cezaryzmu. Analizując i krytykując poglądy historyków burżuazyjnych na osobę Cezara, A. stwierdza: „Monarchistyczne pierwiastki władzy, których prawne i religijne uzasadnienie odgrywało u Cezara dużą rolę, były socjalnie uwarunkowane, nie wyrażały zaś jakichś ambitnych dążeń do wywyższenia. Cezar dążył do jedynowładztwa nie dlatego, że „lubił monarchię jako taką“, jak sądzi C a r c o p i n o, ale dlatego, że tak pojmował interesy tych grup właścicieli niewolników, na których się opierał“ (s. 74).

Historycy burżuazyjni mówili często o ponadhistorycznym i ponadklasowym znaczeniu cezaryzmu i chętnie porównywali go z bonapartyzmem. Maszkiń biorąc za wytyczne wypowiedzi Marksa, Engelsa i Lenina przeprowadza porównanie rzymskiego cezaryzmu z bonapartyzmem. Istnieją pewne cechy charakterystyczne dla obu, mianowicie: 1) uzyskanie władzy drogą formalnie prawną, a w rzeczywistości wbrew woli ludu, 2) oparcie się na armii, 3) lawirowanie w społecznej polityce między różnymi grupami ludności (s. 80). A. stwierdza jednak istnienie podstawowych różnic: rzymski cezaryzm i bonapartyzm powstały w innych warunkach historycznych i miały odmienną podstawę społeczną (s. 80, 81).

Cezaryzm wyrasta według Maszkińa z ruchu demokratycznego, jest on rezultatem rozkładu rzymskiej demokracji opartej na niewolnictwie. Symptomem tego rozkładu był upadek politycznej roli miejskiego plebsu i wzrost pasożytniczych elementów wśród mieszkańców miasta. Powstanie cezaryzmu związane jest ze zmianą charakteru rzymskiego wojska, jego przemianą z armii obywatelskiej w najemną, oddaną wyłącznie swoim wodzom i zależną od nich (s. 80).

Analizując społeczne podstawy polityki Juliusza Cezara A. stwierdza, że opierał się on na bardzo różnorodnych elementach ludności, których nie łączyła żadna jedność interesów (s. 82). Politykę Cezara wobec plebsu (s. 82—89) cechuje chwiejność: idąc zasadniczo po linii zjednywania proletariatu Cezar przeprowadza jednak pewne ustawy niekorzystne dlań (likwidacja kolegiiów i ograniczenie liczby korzystających z rozdawnictwa zboża).

Dalszym oparciem dla Cezara była znaczna część municypiów i pewne grupy ludności prowincji (s. 89—95). Maszkin odrzuca twierdzenie Syme'a, jakoby te grupy były zasadniczą podstawą polityki Cezara. Stosunkowo niewielkie znaczenie polityczne przypisuje A. ekwitom (s. 96).

Charakterystyczna była polityka Cezara wobec stanu senatorskiego. Prowadząc dotychczas zdecydowaną walkę z senatem, a zwłaszcza z *nobilitas*³ Cezar po zwycięstwie nad Pompejuszem starał się pozyskać znaczną część stanu senatorskiego, tym się tłumaczy jego hasło *clementia* (s. 98, 99). Ale mimo licznych ustępstw ze strony Cezara arystokracja senatorska pozostała w znacznej większości wrogo nastawiona wobec nowego, autokratycznego reżimu (s. 100—102).

Lawirowanie, brak istotnej i mocnej podstawy społecznej — to słabość cezaryzmu, z powodu której wojsko odgrywało szczególnie dużą rolę (s. 102). Analizując charakter armii (s. 102—106) Autor stwierdza, że jej zasadniczą cechą była zawodowość. Armia, to mocny kolektyw, oderwany od innych grup społecznych. „Opierając się przede wszystkim na wojsku Cezar zdobył władzę. Armia dla Cezara była niezbędna nie tylko dla zwycięstwa nad jego przeciwnikami. Ona miała utwierdzić jego autorytet wśród cywilnej ludności“ (s. 105).

Umocnieniu władzy miał służyć przede wszystkim system rozdziału ziem dla weteranów. Dyktator nie zdołał wynagrodzić wszystkich żołnierzy, toteż armia zainteresowana w kontynuowaniu dzieła Cezara odgrywała bardzo dużą rolę i po jego śmierci. |

Celem spiskowców był nawrót do ustroju republikańskiego, aby na nowo utwierdzić panowanie senatorskiej oligarchii. Spisek się udał, ale to nie doprowadziło do przywrócenia republiki. „Utworzenie monarchicznego ustroju zostało tylko odroczone“ (s. 110).

W części I (s. 113—306) Maszkin opisuje wojny domowe po śmierci Cezara wyjaśniając ich społeczne podłoże. Dokładna analiza układu sił społecznych w latach 44—30 p.n.e. umożliwiła Autorowi wytłumaczenie genezy pryncypatu, co było zasadniczym założeniem tej części książki.

Autor zwraca szczególną uwagę na rolę żołnierzy i weteranów po śmierci Cezara. Polemizuje przy tym z rozpowszechnionym w historiografii burżuazyjnej poglądem, jakoby walka wojsk cezariańskich przeciw republikanom była walką zjednoczonej Italii przeciw Rzymowi. Zdaniem Maszkina nie było silniejszych związków między armią, a ogółem mieszkańców Italii. (s. 144).

Omawiając sprawę weteranów zwraca A. uwagę na kwestię agrarną. Dotychczas rozpowszechniony był pogląd, że weterani nie cenili nadanej im ziemi i dążyli do tego, aby jak najszybciej sprzedać swe działki. Autor stwierdza, że znaczna część weteranów chciała utrzymać ziemię i nie uważała objęcia działek za przejściowe i krótkotrwałe. „Ich walka w wojskach cezariańskich była walką o utrzymanie swojej ziemi“ (s. 144, 145).

Kontynuowanie nadań ziemi prowadzone przez triumwirów przyczyniło się do dalszego przekształcenia gospodarczego Italii. W rezultacie proskrypcji i wojen domowych wzrasta ilość średnich i drobnych gospodarstw rolnych (s. 301).

³ Autor przyjmuje zasadniczo definicję *nobilitas* daną przez M. G e l z e r a: *Die Nobilität der römischen Republik*. Berlin 1912. *Nobilitas* to tylko potomkowie konsulów lub urzędników o władzy konsularnej oraz ci, którzy sami zdobyli konsulat.

Wyjaśniając walkę między Antoniuszem i Oktawianem Autor analizuje oparcie społeczne obu wodzów. Antoniusz kontynuował w zasadniczych liniach politykę Juliusza Cezara, ale z mniejszym powodzeniem, brakowało mu szerszych perspektyw. Jego głównym oparciem byli żołnierze i weterani (s. 158). Niepowodzenie Antoniusza — to wyraz kryzysu rzymskiego cezaryzmu, który nastąpił po śmierci Cezara. Kryzys ten umożliwił wywyższenie się Oktawiana, zawdzięczającego swą karierę nie własnym zdolnościom, ale sile imienia przybranego ojca. Nadzieje związane przez różne grupy społeczne z osobą Cezara zostały przeniesione na jego syna.

Spółeczna baza działalności Oktawiana była dość szeroka. Opierał się on głównie na *homines novi* spośród senatorów, na ekwitach, finansistach i wpływowych ludziach z italskich municypiów. Do Oktawiana przyłączyły się również rozmaite niezadowolone elementy z armii i spośród plebsu. Większość żołnierzy i weteranów stała jednak po stronie Antoniusza (s. 159, 160).⁴

Na szczególną uwagę zasługuje w pracy Maszkin jego wyjaśnienie genezy tzw. II triumwiratu i jego społecznego podłoża. Zdaniem Autora do pogodzenia się trzech wodzów doprowadza armia. Analizując dokładnie zagadnienie proskrypcji (s. 180—196) Maszkin dochodzi do wniosku, że szły one po linii zaspokojenia żądań wojska, w którym przejawiały się bardzo silne tendencje antyarystokratyczne i antyplutokratyczne. Dużą rolę w proskrypcjach odegrali niewolnicy, których użycie przeciw własnym panom miało szczególnie doniosłe skutki i było bardzo charakterystyczne dla kryzysu społeczeństwa opartego na niewolnictwie.

Triumwirat—, to była nowa faza cezaryzmu, kiedy wodzowie cezariańscy przechodzą od polityki lawirowania do jawnego panowania, opierającego się wyłącznie na wojsku, w danym wypadku możemy powiedzieć całkiem wyraźnie — na najgorszych elementach wojska“ (s. 197).

W dalszej partii swej pracy Maszkin opisuje pokonanie wojsk republikańskich przez triumwirów, przedstawia politykę Antoniusza na Wschodzie i daje wyjaśnienie społecznych podstaw wojny peruzińskiej. Część I kończy A. na zajęciu Egiptu przez Oktawiana.

W podsumowaniu (s. 292—306) Maszkin przeprowadza analizę ogólnego społecznego charakteru przeobrażeń z lat 44—30 p.n.e. Według Syme'a wypadki te — to rewolucja. Syme jako historyk burżuazyjny nie rozumiał jednak samego pojęcia „rewolucja“ i dlatego zupełnie błędnie ustawił zagadnienie. We wcześniejszych pracach historyków radzieckich (przede wszystkim Kowalewa i Miszulina) spotykamy zdanie, że ruchy społeczne w końcu II i I w. p.n.e. były pierwszą fazą rewolucji niewolników. Historycy ci zmienili następnie swój pogląd. Maszkin stwierdza, że można tylko mówić o ruchu rewolucyjnym niewolników i niższych warstw społeczeństwa wolnego jako o jednej z cech kryzysu. Przejście od republiki do cesarstwa nie było rewolucją, bo nie spowodowało żadnego zasadniczego przewrotu społecznego (s. 296). W latach 44—33 występowały ruchy niewolników i plebsu, ale zasadnicza walka toczyła się wśród właścicieli niewolników. Dyktatura wojenna była wyjściem z kryzysu, miała ona wypełnić te zadania, których nie spełniła republika: skonsolidować rzymskie imperium, umocnić władzę właścicieli niewolników (s. 297).

⁴ Autor opiera się w niniejszym zestawieniu na twierdzeniach Syme'a, *Rom. Revol.*, które uważa za przekonującą hipotezę.

W drugiej — zasadniczej części pracy daje Autor systematyczny przegląd najważniejszych zagadnień związanych z charakterem społecznym i formą polityczną pryncypatu. Te rozważania poprzedza dokładne omówienie opracowań historycznych (s. 338 — 376).

Autor omawia następnie podstawy polityczne władzy Augusta oraz jego socjalną politykę. Celom utwierdzenia władzy właścicieli niewolników miały służyć specjalne prawa wydane przez Augusta, jak np. ograniczenie liczby wyzwoleń (s. 414, 415). „Konsolidacja różnych grup społeczeństwa opartego na niewolnictwie przeciwko niewolnikom stanowiła jedną z zasadniczych cech *Pax Romana*“ (s. 417).

Podstawą władzy Augusta (przynajmniej oficjalnie) miał być jak za republiki — stan senatorski. Nie tworzył on w tym czasie jednolitej grupy społecznej. Politykę Oktawiana wobec ogółu senatorów a zwłaszcza w stosunku do nobilew cechuje z jednej strony faworyzowanie ich przy obsadzaniu urzędów i wspomaganie materialne, z drugiej strony jednak August obawiał się wystąpień starej arystokracji przeciw nowej władzy, dlatego kilkakrotnie „oczyszczał“ senat z podejrzanych elementów. Odnosił się wprawdzie stosunkowo tolerancyjnie do opozycji senackiej, ale starał się osłabić wpływy społeczne stanu senatorskiego oddzielając go od możliwości pozyskiwania sobie plebsu (igrzyska, rozdawnictwa itp.). Aby zrównoważyć znaczenie starej arystokracji w senacie, August wprowadzał doń szereg ludzi nowych, bezwzględnie mu oddanych i uzależnionych odeń majątkowo. Ci *homines novi* podlegali jednak łatwo wpływom *nobilitas* i przyjmowali od niej ideologię. „Utraciwszy siłę polityczną stan senatorski utrzymał swoje wszystkie przywileje w życiu społecznym“ (s. 445). Główną siłą ekonomiczno-społeczną arystokracji senatorskiej było utrzymanie wielkiej własności ziemskiej opartej na pracy niewolniczej.

Pewniejszym oparciem niż stan senatorski byli dla princepsa ekwici, chociaż i oni, zdaniem Autora, nie stanowili jednolitej grupy społecznej (s. 446—450). Omawiając politykę Augusta wobec plebsu Maszkini stwierdza, że przejawiały się w niej charakterystyczne cechy cezaryzmu. Princeps poprzez system rozdawnictw zboża i pieniędzy oraz dzięki wystawnym igrzyskom zjednywał sobie proletariat, ale jednocześnie używał wszelkich sposobów, aby przeciwdziałać jakimkolwiek możliwościom wystąpień z jego strony.

Następnie przechodzi A. do omówienia gospodarczego i społecznego stanu Italii (s. 458—468) i prowincji (s. 468—506). Na uwagę zasługuje teza, że wbrew mniemaniom starej historiografii — Italia w czasach Augusta była w wyraźnie dobrej sytuacji ekonomicznej. Błędnie interpretowano dotychczas sławne zdanie Pliniusza Starszego (*latifundia perdidere Italiam*), które ma zdaniem A. charakter retoryczny i moralny. W czasach Augusta został zdecydowanie zahamowany wzrost wielkiej własności ziemskiej, w północnej i środkowej części kraju powstaje dużo średnich gospodarstw, wielkie majątki hodowlane utrzymują się głównie w południowej Italii (s. 461—462). Dają się jednak zauważyć w gospodarce Italii pewne symptomy zbliżającego się upadku. Jakkolwiek całkowicie słuszne jest twierdzenie Maszkina o stosunkowym wzroście znaczenia drobnych gospodarstw rolnych w początkach pryncypatu, to jednak interpretacja zdania Pliniusza nasuwa pewne wątpliwości. Wydaje się, że Pliniusz (Nat. Hist. XVIII 35) mówił o zgubnych skutkach latyfundiów w znaczeniu gospodarczym, na co wskazuje kontekst, omawiający kwestię uprawy roli, nie są tam natomiast poruszone zagadnienia upadku moralności będące często tematem innych wypowiedzi tego autora: *modum agri in primis servandum antiqui*

putavere; quippe ita censebant, satius esse minus serere et melius arare, qua in sententia et Vergilium fuisse video; verumque confitentibus latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias.

Omawiając organizację armii za Augusta Autor mocno podkreśla, że pozostała ona głównym oparciem dla jego władzy (s. 507). Ostatnie rozdziały książki poświęcił Maszkin opracowaniu zewnętrznej polityki Augusta, jego planom dynastycznym i rozwojowi kultury.

W podsumowaniu Autor stwierdza, że ustrój polityczny ustanowiony przez Augusta okazał się stosunkowo trwały, ponieważ przetrwał trzy wieki. Jednak nie zdołał on zapobiec zasadniczym przemianom w rozwoju społeczeństwa, które doprowadziły do rewolucyjnego przewrotu w końcu III i IV w.

Ten krótki przegląd głównych tez Maszkina nie wyczerpuje nawet w drobnej części ogromu problematyki, jaką porusza jego praca. W niniejszym zestawieniu starałam się przedstawić przede wszystkim to, co nowego i twórczego dał „Principat Augusta“.

Obecnie pragnę zwrócić uwagę na te zagadnienia i problemy w pracy Maszkina, które nasuwają najwięcej materiału do dyskusji.

We „Wstępie“ Autor omawia społeczne znaczenie rozmaitych warstw (stan senatorski, ekwici, arystokracja municypalna, proletariaty) i ich rolę w kształtowaniu cesaryzmu. Wypowiada tu wiele nowych i interesujących poglądów np. o działalności Klodiusza w oparciu o żywiłowy ruch miejskiego plebsu i niewolników (s. 28—35 i 41—44). Autor zaznacza, że wnioski te nie mogą być całkowicie pewne, ponieważ nie są wystarczająco znane gospodarcze podstawy rzymskiego proletariatu.

Słuszną tę uwagę Autora należałoby znacznie rozszerzyć. Istotnie bowiem dla tego okresu brak nie tylko monografii poświęconej ekonomicznemu położeniu proletariatu rzymskiego (tu pewnym usprawiedliwieniem byłby stosunkowo skąpy materiał źródłowy, choć i z niego możnaby nieraz wyciągnąć więcej materiału niż to dotąd zrobiono), ale tak samo odczuwa się brak monograficznych opracowań podstaw gospodarczych klasy panującej. Mimo stosunkowo bogatych źródeł nie ma dotąd monografii, nawet burżuazyjnych, któreby zestawily materiał dotyczący położenia gospodarczego warstwy nobilów i ekwitów.

Praca N. A. Maszkina ma charakter pionierski. Autor nie miał do swej dyspozycji marksistowskich monografii z dziedzin związanych z tematem — toteż szereg sformułowań zwłaszcza „Wstępu“ musi mieć narazie charakter hipotez, które prawdopodobnie zostaną potwierdzone przez badania szczegółowe. Stosunkowo najwięcej wątpliwości nasuwa oświecenie przez Autora roli ekwitów w okresie przejścia od republiki do cesarstwa. Przypisuje on stanowi rycerskiemu tylko rolę ekonomiczną, natomiast nie uznaje jego samodzielnej siły politycznej (s. 96 oraz s. 163). Wzorem kariery ekwity jest działalność Attyka, który nie chciał piastować żadnych urzędów.

Uogólnienie tej sytuacji na całą warstwę nie wydaje się jednak całkowicie przekonywujące, zjawisko to znajduje pełniejsze potwierdzenie źródłowe dopiero w początkach cesarstwa.

Nie dość jasno została przedstawiona przez Maszkina polityka Juliusza Cezara wobec niewolników. A. słusnie stwierdza, że wojenne ekspedycje Cezara dostarczały wielkiej ilości niewolników. Dalej jednak formułuje następujące wnioski: „Cezar nie odżegnywał się od użycia niewolników w czasie wojny domowej, chociaż uważał to za środek ostateczny (*extremum auxilium*). Widocznie w tych celach Ce-

zar utrzymywał wielką liczbę gladiatorów. W czasach jego konsulatu masy gladiatorów wywoływały strach u jego politycznych przeciwników“ (s. 81). Autor powołuje się przytem na Bell. Civ. III, 9 i Swetoniusza (Caes. 10).

Interpretacja pierwszego z tych tekstów polega jednak na pewnym nieporozumieniu Cezar mówi tam o obleżeniu miasta Salony przez M. Oktawiusza. Mieszkańcy Salony znajdując się w okropnym położeniu uciekli się do ostatecznych środków (*extremum auxilium*) tzn. wyzwolili wszystkich niewolników i obcięli kobietom włosy na powrozy.

Tekst niniejszy nie świadczy zatem wcale o użyciu niewolników przez samego Cezara, dowodzi zaś jego poglądów zdecydowanie krytycznych wobec tego rodzaju metod. Również tekst Swetoniusza nie mówi o użyciu gladiatorów przez Cezara — tylko o utrzymywaniu ich dużej liczby (to zresztą stwierdza sam Maszkin). Wydaje się, że gladiatorzy ci mogli być potrzebni do wspaniałych igrzysk, ewentualnie jako rodzaj straży dla Cezara. Charakterystyczne jest zupełne milczenie innych źródeł o używaniu przez Cezara niewolników w jakiegokolwiek akcji politycznej. Jakkolwiek środek ten był bardzo często stosowany przez ambitnych wodzów, to całość przekazów źródłowych świadczyłaby o odmiennej, wręcz rygorystycznej polityce Cezara na tym polu. (Trudno uwierzyć, żeby autorzy tak niechętni Cezarowi jak np. Cicerono nie użyli wobec niego tego oskarżenia — bezwzględnie najeźszego w oczach właścicieli niewolników, gdyby mieli do tego jakiegokolwiek podstawy). Reasumując wydaje się, że Cezar należał do tej grupy właścicieli niewolników, która stała mocno na straży nienaruszalności podstaw ustroju i uważała posługiwanie się niewolnikami w akcjach politycznych za środek całkowicie niedozwolony.⁵

Omawiając władzę triumwirów Maszkin postawił tezę, że nawiązywali oni do tradycji Sulli, czego wyrazem była sama nazwa *tres viri rei publicae constituendae* oraz pewne wypowiedzi w manifeście ogłaszającym proskrypcję. Zdaniem Autora triumwirat był przywróceniem dyktatury w takiej formie, w jakiej istniała ona za czasów Sulli, z tą tylko różnicą, że władza należała nie do jednego, ale do trzech wodzów (s. 178). Sądzę, że przy przeprowadzeniu tego porównania należałoby zwrócić uwagę na inne niż u triumwirów podłoże społeczne działalności Sulli, który opierał się przede wszystkim na *nobilitas*.

W II części pracy dają się zauważyć pewne nierównomierności w rozłożeniu materiału. Jak to już zauważył w swej recenzji K o w a l e w⁶ — Maszkin poświęcił dużo uwagi rozważaniom na temat prawnych podstaw władzy Augusta, krócej natomiast potraktował jego politykę społeczną (sam Autor tłumaczy to szczupłością źródeł). Stosunkowo mało miejsca zajmuje w pracy Maszkina zagadnienie prowincji, których dokładniejsze omówienie mogłoby wnieść dużo materiału do charakterystyki pryncypatu.

Reasumując — praca Maszkina mimo nielicznych usterek, mających charakter raczej drugorzędny, jest niezwykle cennym wkładem nauki marksistowskiej w dziedzinie badań nad historią Rzymu. Na podkreślenie zasługuje metoda pracy naukowej Autora. Cechuje ją przede wszystkim wszechstronne wyczerpanie źródeł, szczególnie ważne jest pełne wyzyskanie numizmatyki. Omówienie wielu monet,

⁵ Na zagadnienie to zwrócił już uwagę W e s t e r m a n n, s. v.: *Sklaverei*, Paulys Real - Encykl. Supplbd VI.

⁶ W. D. I. 1950, II, s. 145.

zwłaszcza ich legend, pozwoliło Autorowi we właściwy sposób oświetlić nastawienie religijne, dynastyczne i polityczne zarówno Cezara, jak Augusta. Maszkin zwrócił ponadto uwagę na niektóre niedość dotychczas wyzyskane źródła historiograficzne (zwłaszcza urywki dzieła Mikołaja z Damaszku).

Maszkin wykorzystał również w pełni dorobek historiografii nowożytnej. Praca jego zawiera stosunkowo dokładne omówienie opracowań historycznych o pryncypacie od czasów najdawniejszych do chwili obecnej, przy czym Autor zdemaskował w znacznym stopniu reakcyjny charakter współczesnej literatury o Auguście, natomiast zwrócił uwagę na szereg pozytywnych rezultatów naukowych wniesionych przez wcześniejsze opracowania. Słuszne jest podkreślenie przez autora roli lekceważonych na zachodzie prac rosyjskich historyków przedrewolucyjnych, którzy reprezentowali na ogół stosunkowo postępowy kierunek nauki. Omówienie opracowań historyków radzieckich (raczej bardziej ogólnych) obrazuje dotychczasowy wkład nauki marksistowskiej do zagadnienia genezy pryncypatu. Autor nie poprzestaje na omówieniu opracowań w specjalnie poświęconych temu rozdziałach, ale w toku całej pracy stale się na nie powołuje przeprowadzając polemikę lub przejmując pewne wnioski od innych autorów. Na uwagę zasługuje częste powoływanie się na szereg wartościowych prac historyków XIX wieku, które przeważnie nie są wcale uwzględniane we współczesnych opracowaniach.

Książka Maszkina zawiera wartościowe aneksy (s. 611—681), szkoda tylko, że Autor nie dał zestawienia bibliografii. Bezsprzeczną zaletą pracy jest jej przejrzysty układ i jasność języka.

„Principat Awgusta“ jest jedną z najważniejszych monografii radzieckich poświęconych dziejom antycznym. Przeprowadzając jednocześnie wnikliwą analizę pewnych zagadnień szczegółowych Autor dał pierwszą marksistowską syntezę wyjaśniającą powstanie i charakter pryncypatu. Praca Maszkina otwiera twórczy etap studiów nad schyłkiem republiki rzymskiej i nad dziejami wczesnego cesarstwa. Niestety przedwczesna śmierć przerwała dalsze badania Autora i nie pozwoliła mu pokierować pracą tych historyków, którzy chcieliby kontynuować jego dzieło.

M. Jaczynowska

I z a ¹² B i e ż u ń s k a — M a ł o w i s t: Poglądy nobilitas okresu Nerona i ich podłoże gospodarczo-społeczne. Prace Instytutu Historycznego U. W. Warszawa 1952, s. 136.

Badania nad ideologią należą bezsprzecznie do najtrudniejszych. Choć dysponujemy dziś w tej dziedzinie niezwykle cennym narzędziem metodologicznym, posuwają się one bardzo wolno naprzód i zaniedbania w tej dziedzinie marksistowskiej nauki historycznej są wciąż wielkie. Toteż z uznaniem powitać należy już na wstępie inicjatywę autorki, która postawiła sobie za zadanie, choć na ograniczonym odcinku czasowym, podjąć badania nad ideologią. Za przedmiot wybrała czasy panowania Nerona, poglądy Seneki, Lukana, Persjusza, Pliniusza Starszego, wyrażające postawę ideologiczną arystokracji italskiej tych czasów. Po krótkim przeglądzie literatury, zwłaszcza najnowszej, autorka stwierdziła niedostateczność dotychczasowych badań, ich wadliwość metodologiczną, wskazała na trudności ba-